

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

PECULIARITIES OF APPLICATION OF HOUSE ARREST AS A PRECAUTION THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN LAW AND PRACTICE OF THE ECHR

Гулаткан С.В., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ткачук А.Я., студент III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Права людини – одне із найуживаніших понять у сучасному правознавстві, навколо якого і в наш час відбуваються гострі дискусії серед учених, їх захист – це обов'язковий елемент правової держави, яка не може існувати без повного визнання прав людини і створення відповідних гарантій їх ефективного захисту. Також вони є невід'ємною складовою частиною міжнародних стандартів прав людини, а їх виконання стає предметом розгляду міжнародних судових чи «квазісудових» установ (таких як Європейський суд із прав людини). Вона має докласти всіх можливих зусиль для гарантування, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина, що визначає головний напрям гуманізації держави, її основні цивілізаційні характеристики. Конституція України проголосила права і свободи людини найвищою цінністю. Для реалізації цього положення держава проводить радикальні перетворення в різних галузях права, у тому числі в галузі кримінального процесу, гуманізація кримінальної політики спричинила лібералізацію кримінально-процесуального законодавства, зокрема у сфері кримінально-процесуального примусу. Одним із проявів зазначеного підходу стало закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) такого запобіжного заходу, як домашній арешт (як альтернатива утриманню під вартою), водночас постала велика кількість теоретичних та процесуальних проблем, які не можуть не впливати на правозастосовчу практику. Глибоке теоретичне дослідження запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту, може сприяти вдосконаленню кримінально-процесуального законодавства, слідчої та судової практики в частині застосування норм закону про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, суть якого полягає у значному обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого зі збереженням права проживати в житлі, а також у заборонах спілкуватися з певними особами. Тож коли державі доводиться обмежувати права людини, необхідно підходити до цього питання надзвичайно скрупульозно.

Ключові слова: домашній арешт, запобіжні заходи, свобода, зміст, обсяг, права людини.

Human rights are one of the most widely used concepts in modern jurisprudence, around which there are still heated debates among scholars, their protection is a mandatory element of the rule of law, which cannot exist without full recognition of human rights and the creation of appropriate guarantees for their effective protection. Similarly, they are an integral part of international human rights standards, and their implementation becomes the subject of international judicial or "quasi-judicial" institutions (such as the European Court of Human Rights). It must make every effort to guarantee, protect and defend the rights and freedoms of man and citizen, which determines the main direction of humanization of the state, its basic civilizational characteristics. The Constitution of Ukraine proclaimed human rights and freedoms of the highest value. To implement this provision, the state is carrying out radical changes in various areas of law, including in the field of criminal procedure, the humanization of criminal policy has led to the liberalization of criminal procedure legislation, in particular, in the field of criminal coercion. One of the manifestations of this approach was the enshrinement in the CCP of such a preventive measure as house arrest as an alternative to detention, at the same time, a large number of theoretical and procedural problems arose, which inevitably affect law enforcement practice. An in-depth theoretical study of precautionary measures, in particular house arrest, can contribute to the improvement of criminal procedure legislation, investigative and judicial practice in the application of the law on pre-trial detention in the form of house arrest, the essence of which is a significant restriction of personal freedom. To live in housing, as well as in prohibitions to communicate with certain persons. Therefore, when the state has to restrict human rights, it is necessary to approach this issue extremely scrupulously.

Key words: house arrest, precautionary measures, content, scope, human rights.

Вступ. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Як відомо, проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави та її органів, – ніщо без реальних гарантій його здійснення. Визнання, дотримання і захист прав та свобод людини і громадянина є загальним обов'язком держави.

Але, безумовно, інколи державі необхідно обмежити права людини в той чи інший спосіб, адже іншим основним завданням держави є забезпечення правопорядку, протидія та подолання злочинності. У кримінальному процесі існує особливий інститут заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема окремий різновид – запобіжні заходи. Тому значним досягненням для держави вважається постійне вдосконалення застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі шляхом їх зміни, доповнення.

Актуальність. Актуальність концепцій прав людини легко пояснити з урахуванням соціально-економічної перебудови, що відбувається в Україні. Держава бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих умов

для ефективного забезпечення прав: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у разі їх незаконного порушення. Загальні обов'язки держави кореспондують право громадян вимагати від держави реалізацію відповідних заходів у сфері конституційних прав і свобод, тож необхідно провести межу, коли це порушення виправдане. Так, одним із найбільш дискусійних питань все ще залишається місце та значення домашнього арешту в системі запобіжних заходів.

В юридичній літературі ми бачимо, що питання застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту як різновиду забезпечення кримінального провадження залишається предметом дискусій. Цей інститут досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, такі як П.П. Пилипчук, О.П. Кучинська, Ю.А. Ліхолетова та інші.

Мета роботи полягає у з'ясуванні порядку застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, визначенні необхідних змін та уточнень, дослідженні інституту з урахуванням практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Кожне суспільство мало свої уявлення про справедливість, гідність і повагу, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність: утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Можна сміливо стверджувати, що в наш час немає жодного права людини, яке у разі відсутності будь яких позитивних дій з боку держави можна було би вважати повністю гарантованим. Тож коли йдеться про застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі, ми розуміємо, що у такий спосіб держава обмежує ті чи інші свободи.

За своєю правовою природою запобіжні заходи є примусовими засобами, що застосовуються до особи, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину та відповідно до принципу презумпції невинуватості вважається невинуватою [1]. Саме ця особливість, крім обставин, перелічених у ст. 150 КПК України, повинна враховуватися органами досудового слідства та судом під час застосування того чи іншого запобіжного заходу у кожній конкретній кримінальній справі. Відхилення від букви закону може призвести до суттєвого ущемлення конституційних прав і свобод громадян та знецінення гуманістичного принципу як такого.

Так, стає очевидним, що питання про роль і місце запобіжних заходів у кримінальному судочинстві тісно пов'язане з гарантіями захисту особи у кримінальному процесі, що і є основною метою правової реформи [2, с. 17].

Домашній арешт був оцінений як більш гуманний, менш корумпований та дешевший, ніж ув'язнення, захід. Його також критикували за перетворення будинку на в'язницю, створення небезпечного прецеденту та порушення будинку як останнього притулку від вторгнення влади. Однак зараз домашній арешт є частиною у розвитку європейсько-північноамериканської каральної політики та реакцією проти збільшення кількості випадків ув'язнення. Токійські правила, прийняті Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН, передбачають принцип мінімального втручання під час застосування заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням. Передбачається, що обмеження для підозрюваного мають бути сформульовані чітко. Також необхідно дотримуватися права обвинуваченого та його родини на особисте життя [3]. У ч. 3 ст. 181 КПК України передбачено, що про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту виноситься ухвала, яка передається для виконання.

Попри це все ж домашній арешт відноситься до ізоляційної категорії запобіжних заходів, адже, враховуючи його сутність, передбачає для особи, щодо якої обраний, заборону не залишати місце свого проживання цілодобово, тим самим ізолюючи її від звичайного для неї середовища (яке знаходиться за межами її житла) цілодобово або на певний час.

В Україні більшість вимог до застосування домашнього арешту є врахованими. КПК України визначає домашній арешт як обов'язок особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, не залишати житло цілодобово або у певний період доби на підставі ухвали слідчого судді, суду. При цьому застосування домашнього арешту можливе виключно щодо злочинів, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі. Загальні положення застосування запобіжних заходів у КПК України включають вимогу до суду під час вибору його виду враховувати особливо важливі фактори, що перераховані у ст. 178, зокрема вагомість наявних доказів про вчинення кримінального правопорушення, тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі, вік та стан здоров'я, міцність соціальних зв'язків, наявність постійного місця роботи або навчання тощо.

Домашній арешт пропонує гнучку санкцію, яка може бути структурована для різного часу доби, різних періодів

тижня та різної тривалості. Різноманітні заходи можуть бути юридично прийнятними, якщо вони можуть бути виправданими як захист громади та сприяння реабілітації правопорушника певним розумним способом. Домашній арешт також може поєднуватися з іншими санкціями та може застосовуватися практично на будь-якій стадії кримінального судочинства.

Однак усе частіше використання домашнього арешту порушує питання щодо характеру та обсягу соціального контролю та можливості наслідків.

Домашній арешт як запобіжний захід:

1. Застосовується за рішенням суду (хоча в окремих країнах може застосовуватися за рішенням прокурора або його заступника), за наявності передбачених законом підстав, з урахуванням віку, стану здоров'я, сімейного стану та інших обставин.

2. Полягає у «менш суворій» ізоляції обвинуваченого/підозрюваного від суспільства без тримання під вартою.

3. Застосовується, коли фактично є підстави для взяття під варту, однак повна ізоляція особи не є доцільною.

4. Ізоляція може бути повною або частковою.

5. Супроводжується встановленням обмежень та заборон.

У разі вибору домашнього арешту як запобіжного заходу слідчим суддею (судом) можуть застосовуватися такі види обмежень:

– заборона виходу з будинку чи приміщення – повністю чи в певний час доби;

– встановлення спостереження за підозрюваним чи його житлом;

– заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції;

– використання засобів зв'язку та іншого спілкування з певним колом осіб;

– застосування електронних засобів контролю та покладення обов'язку завжди мати при собі ці засоби і забезпечувати їх функціонування;

– відповідати на контрольні телефонні дзвінки;

– телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до уповноваженого здійснювати нагляд за поведінкою особи, що перебуває під домашнім арештом.

Аналіз правового регулювання застосування домашнього арешту більшістю держав, зокрема й України, свідчить, що застосування цього запобіжного заходу пов'язується переважно з використанням електронних браслетів, тобто контролю за особою за допомогою спеціальних пристроїв [4].

Важливим аспектом домашнього арешту є прийняття рішення про те, хто має право на це. Взагалі правопорушники, які вчинили насильство, не вважаються придатними до домашнього арешту, і недоречно використовувати домашній арешт для таких правопорушників, як наркоторговці, засуджені за продаж наркотиків поза домом. За винятком звичних правопорушників та осіб, засуджених за керування транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння, великі попередні записи, як правило, виключають використання домашнього арешту, принаймні на стадії винесення вироку. Інші фактори, які часто беруть до уваги, – це працевлаштування, історія зловживання наркотичними речовинами та нестабільні умови життя. Також може бути врахований стан здоров'я злочинця; домашній арешт іноді застосовується для людей із невеликою хворобою, які становлять мінімальний ризик для громади і бажають гідно померти у своїх будинках або в сім'ях. Однак домашній арешт не є хорошим варіантом, якщо відомі правопорушники проживають у будинку чи поруч із ним або якщо потерпілий проживає в будинку. Для ефективного використання домашнього арешту необхідні ретельні перевірки та подальші спостереження.

Таким чином, регламентація застосування домашнього арешту як запобіжного заходу є доволі розвиненою, проте насправді є глибока проблема, що пов'язана з особливістю

прийняття рішення про його застосування. Рішення про застосування домашнього арешту дуже часто обтяжується тим, що він знаходиться між найжорсткішим у плані обмеження свободи (триманням під вартою) та таким, що не обмежує свободу, запобіжним заходом – заставою. Таким чином, у разі, коли вчинене кримінальне правопорушення є нетяжким і інші обставини, що мають бути враховані судом, формують спірність застосування того чи іншого запобіжного заходу, все ж може відбутися невинуватене порушення прав і свобод людини, навіть попри можливість апеляційного оскарження ухвали про застосування запобіжного заходу.

ЄСПЛ недарма у пункті 17 справи ЄСПЛ «Манчіні проти Італії» прирівняв домашній арешт, з огляду на його рівень і напруженість, до позбавлення свободи у розумінні статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Таке рішення підтверджує фактичну суворість цього запобіжного заходу та, відповідно до демократичних європейських цінностей, можливість його застосування виключно як одного із крайніх заходів [5].

Ще одна одіозна справа ЄСПЛ демонструє нам особливості розуміння та застосування домашнього арешту в контексті дотримання Конвенції. У лютому 2014 року російський опозиціонер Олексій Навальний був поміщений під домашній арешт на час розслідування разом із його братом за передбачуване шахрайство і відмивання грошей.

Запобіжний захід був заснований на тому, що попередній запобіжний захід – зобов'язання не виїжджати з Москви під час розслідування – був порушений, і на ризик того, що підозрюваний може переховуватися під час розслідування, погрожувати свідкам або продовжувати його передбачувану злочинну діяльність.

У грудні 2014 року Навальний та його брат були визнані винними. Опозиціонер отримав умовний вирок до трьох із половиною років ув'язнення.

Посилаючись, зокрема, на статтю 5 (право на свободу та безпеку / право на судовий розгляд протягом розумного строку або звільнення під час судового розгляду / право на законність тримання під вартою та прийняття рішення судом без зволікань) Конвенції, Навальний звернувся до ЄСПЛ. Він скаржився на домашній арешт на 10 місяців, тому що цей захід був непотрібним і свавільним.

У Страсбурзі постановили, що домашній арешт був позбавленням волі у значенні Конвенції, і тому він мав відповідати одній із дозволених підстав згідно зі статтею 5.

ЄСПЛ зазначив, що наказ про домашній арешт вважався необхідним, оскільки пан Навальний, як стверджувалося, порушив попередній запобіжний захід, що, ймовірно, вказувало на те, що органи влади боялися його втечі.

Проте він не продемонстрував жодних ознак того, що він мав намір втекти від розслідування, навпаки, він був присутнім на всіх необхідних слідчих діях. В обмеженні проїзду не було зазначено, чи повинен він повідомляти слідчих до або після відвідування Московської області, та ці візити, очевидно, були сімейними замиськими прогулянками, які не мали зв'язку зі справою. У той час він також перебував під посиленним спостереженням [6].

Отже, ЄСПЛ не уявляв, як національний суд міг визначити, що пан Навальний порушив своє зобов'язання не залишати Москву, і не міг знайти причину, яка мала основу в кримінальному процесі, для призначення домашнього арешту. Таким чином, наказ був незаконним, який застосовувався протягом усього періоду арешту. Його тримання під вартою не відповідало вимогам ч. 1 статті 5, тобто мало місце порушення Конвенції.

Цікаво, що дискреційні межі розсуду суддів часто можуть бути піддані впливу політичного режиму, особливо щодо застосування домашнього арешту як запобіжного заходу, адже він має безліч плюсів для забезпечення кримінального провадження з мінімальною затратою

ресурсів. Тобто свобода особи обмежується без витрат на таке обмеження.

Одіозною є також перша справа ЄСПЛ щодо непропорційності застосування домашнього арешту в Україні – справа «Корбан проти України». На час подій заявник був посадовою особою обласної державної адміністрації, а згодом – головою політичної партії, що відзначалася критикою чинної влади, зокрема Президента України. Щодо заявника було порушено декілька кримінальних справ.

З урахуванням тяжкості злочинів, у яких підозрювався Заявник, суд застосував до заявника запобіжний захід у вигляді цілодобового домашнього арешту із зобов'язанням носити електронний браслет. Під час перебування під домашнім арештом заявника за станом здоров'я було госпіталізовано. Після госпіталізації, у зв'язку з порушенням обов'язків, покладених на нього, його було поміщено під варту і знову згодом було повернуто домашній арешт.

Європейський суд із прав людини констатував порушення низки положень Конвенції, зокрема ст. 3 (заборона тортур), п. 2 ст. 6 (право на справедливий суд) та п. 1 і п. 3 ст. 5 Конвенції (право на свободу й особисту недоторканність) у зв'язку з відсутністю відповідних і достатніх підстав для позбавлення заявника свободи шляхом безпідставного застосування ізоляційних запобіжних заходів [7].

Такий стан речей окреслює те коло проблемних питань, що повинні вирішуватися комплексним урегулюванням процесу реалізації дискреційних повноважень судом і можливим удосконаленням застосування запобіжних заходів через введення проміжного між домашнім арештом (ізоляційним) та заставою (неізоляційним) запобіжного заходу, що буде заповнювати цю прогалину. Таким чином, застосування домашнього арешту буде більш виправданим та необхідним з урахуванням конкретних обставин, оскільки дискреція судді часто дозволить не жертвувати свободою особи такою мірою заради превентивних моментів.

Висновки. Права людини, як би широко вони не були декларовані, не становлять реальної цінності без гарантій їхньої реалізації, а правові гарантії реальні лише тоді, коли ефективно працює механізм їх реалізації. Так, зобов'язання держави в галузі прав людини – це невтручання держави у сферу індивідуальної свободи, повага до прав людини, їх забезпечення, захист та сприяння їх реалізації, а також вживання державою усіх можливих заходів для уникнення порушень прав людини, захист від таких порушень, застосування санкцій за їх скоєння та належна компенсація особам, які постраждали. Визнання державою прав і свобод людини і громадянина шляхом закріплення їх у Конституції та інших законодавчих актах є першим кроком до їх утвердження і реалізації. Тому доцільно досліджувати кожен захід та вносити свої корективи у законодавчі постулати задля ефективного відправлення правосуддя, особливо на етапі, коли особа ще не визнана винною у вчиненні протиправних діянь, проте уже піддається превентивним обмеженням з боку держави.

Тож хоча домашній арешт – це все-таки більш гуманний спосіб обмежити особу, ніж тримання під вартою, але і його застосування не завжди виправдане, саме тому задля вдосконалення цього запобіжного заходу та уникнення суддівського свавілля пропонується внести зміни до національного законодавства, а саме:

1) пропонується розглянути можливість такого проміжного заходу, який передбачатиме частково домашній арешт, а частково застава;

2) розробити інструкцію, яка включатиме обов'язковий алгоритм дослідження особи (її сімейний стан, стан здоров'я, наявність малолітніх дітей або інших осіб на утриманні, можливість перебування під домашнім арештом, можливість із боку правоохоронних органів реагувати на потреби особи, яка перебуває під домашнім арештом, чи контролювати її діяльність).

ЛІТЕРАТУРА

1. Пилипчук П.П. Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві: *Збірник матеріалів*. Київ. 2000. С. 7.
2. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Наука і практика*. № 7. 2010. С. 17-19.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): міжнародний документ від 14.12.1990. № 995_907. URL: <https://cutt.ly/EbktutZ> (дата звернення 30.04.2021).
4. Домашній арешт як запобіжний захід. Застосування електронних засобів контролю (досвід зарубіжних країн): інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України від 30.10.2017. URL: <https://cutt.ly/GbkuycK> (дата звернення 30.04.2021).
5. Mancini v. Italy of 8 August 2001, Appl. № 44955/98. URL: <https://cutt.ly/0c9ljtr> (дата звернення 30.04.2021).
6. Navalnyy and Yashin of v. Russia 4 december 2014, Appl. № 76204/11/ URL: <https://cutt.ly/lbkuuUE> (дата звернення 30.04.2021).
7. Korban v. Ukraine of 4 July 2019, Appl. № 26744/16. URL: <https://cutt.ly/3bkuilt> (дата звернення 30.04.2021).